

HÅLLSKJUTSAR - GÄSTGIVERIER Gunnar Hoppe: Vägarna i Sverige (1945)

Redan under medeltiden fanns lagar och förordningar om allmogens skyldigheter att härbärgera och skjutsa resande. Berättigade till fri härbärgering och skjuts var från Gustav Vasas tid blott konungen och de som var stadda i resor i konungens ärenden. Skyldigheten var obligatorisk.

Under Erik XIV:s tid gjordes försök att upprätta s k taverner, d v s gästgiverier, som även skulle tillhandahålla hyreshästar och fungera såsom skjutsstationer. Efter konungens avsättning skedde dock i viss mån en återgång till tidigare förhållanden.

I Norrbotten inrättades gästgiverier några årtionden in på 1600-talet.

Under 1600-talets första årtionden gälla de gamla bestämmelserna rörande skjuts och gästgiveri. Allmogens skyldighet att fortskaffa resande samt lämna kost och logi, som foro i kronans ärenden t o m utan ersättning kvarstod. Rättvisan krävde att en noggrann fördelning av skjutsbördan blev genomförd. Mellan allmogen i Torne och Kalix socknar träffades ett avtal redan år 1633. Bakgrunden härtill vara följande: Kalixbönderna klagade över att de, som blott utgjorde 60 mantal mot torneböndernas 172 mantal, skulle skjutsa resande ända fram till Torneå. En viss jämkning genomfördes därför. Kalixbönderna behövde därefter endast skjutsa fram till Nikkala. Vid vissa tillfällen, då stora herrefärder var i gång, endast till Sangis. Resande västerut skulle tornebönderna skjutsa till Kalix.

Inom varje socken var en fördelning av skjutsbördan även genomförd mellan de olika bönderna; de talrika åtalen mot personer, som försummade sitt "håll", är vittnesbörd härom.

Vid 1662 års riksdag beslöts att under tvenne år på försök avskaffa friskjutsen och ersätta den med en särskild gärd, de s k skjutsfärdspenningarna. Definitivt infördes gärden av 1669 års riksdag.

Vid samma tid började också gästgivare att tillsättas inom Västerbottens län. Den första, som gör skäl för denna beteckning, var en bonde i Storön, Nederkalix socken. Gästgiverier inrättades i första hand vid kusten "sjövägen". Dessa bibehölls på sjöleden Luleå-Torneå ända fram till år 1690. Vid 1650-talets början, möjligen något tidigare, funnos gästgivare tillsatta även längs kustlandsvägen.

Böndernas skyldighet att vid behov fortskaffa resande kvarstod dock ehuru mot ersättning - gästgivarna hade alldeles för små hemman för att kunna hålla erforderligt antal hästar.

Till att börja med var det de närmast gästgiverierna belägna byarna, som fingo bistå gästgivarna; de presterade reservskjuts. Härigenom kom emellertid de vid kustvägen boende bönderna svårt belastade. Vid 1661 års landsting beslöts då att hållskjuts - tills vidare på prov - skulle införas för avlägset boende bönder. De skulle ständigt hålla inte mindre än fem hästar vid varje gästgiveri, men detta antal torde ha reducerats snart.

sig efter trafikbehoven. Konkurrensen från dessa åkare och icke minst järnvägens tillkomst blev flerstädes gästgiverierna och skjutsstationerna övermäktig; dödsstöten mot de överlevande utdelades slutligen av bilarna.

Inom Övertorneå socken fanns ännu på 1920-talet sex gästgiverier. Förutom i kyrkbyn Matarengi fanns gästgiverier efter älvvägen mot Pajala i Juoksengi och Pello, efter Soukolovägen i Kuusijärvi och Ruokojärvi samt efter Överkalixvägen i Hirvijärvi.

I Matarengi har gästgiveri (entreprenörer) funnits i Plantings, Uusitalos (K O Hetta) och Rantahettas gårdar. I äldre tid har gästgiveri funnits i Mäkihettas gård.

Reshastigheten var inte så hög på 1600-talet. Postturen Stockholm-Torneå tog 20 1/2 dygn, varav mellan Piteå och Torneå 4 1/2 dygn. År 1730 for Outhier samma sträcka på 13 dygn varav mindre än 3 dygn åtgång mellan Torneå och Jävre. Resan Luleå till Haparanda tog 2 dygn men resan till Kengis ytterligare 5 dygn. Den skedde med båt sommartid. Torne älv är stridare och forsarna allt tätare ju längre upp efter älven resan fortgår. Vintertid var reshastigheten avsevärt högre. Samme Outhier gjorde i december 1736 den 7,5 mil långa resan mellan Torneå och Övertorneå på 11 timmar. Dagsturer på 7-9 mil var vintertid tämligen normala.

Ännu vid början av 1700-talet hade skjutsreglering genomförts blott längs kustlandsvägen. Sammanlagt funnos 12 gästgiverier intill den. Allmogen var skyldig att hjälpa till med skjutsningen genom att ligga i "hållet". Varje rök var skyldig att årligen under tio dygn ställa häst och karl till förfogande vid något av de tre gästgiverier som fanns inom Nederkalix socken. Man hade att följa en noga fastställd ordning. På så sätt stodo förutom gästgivarnas egna hästar alltid två hästar till de resandes förfogande. Ytterligare hästar kunde rekvireras från närboende bönder. År 1736 utökades antalet gästgiverier efter kustlandsvägen till 17, två vintertid oräknade.

I enlighet med torneböndernas önskemål utrustades nu också vägen Torneå-Kengis med gästgiverier. Trafiken här var från början icke större än att gästgivarna ensamma kunde svara för de resandes fortskaffande; omkring år 1750 måste dock hållskjuts anordnas. Många avsides bosatta skjutsningsskyldiga fick emellertid för lång väg till skjutshållet. Detta gällde huvudsakligen Övertorneå socken. Intill kustlandsvägen bosatta nedertorneåbönder övertog mot ersättning övertorneåbornas skjutsar längs vägen.

Under 1700-talets senare hälft försågos ett flertal vägar med gästgiverier, t ex längs vägarna från Kengis mot Enontekis och Jukkasjärvi. Särskilt under 1840-talet tillkommo ett stort antal gästgiverier.

Under 1840-talet började systemet med håll- och reservskjutsar att avvecklas. År 1850 var skjutsningen inom Luleå och Kalix fögderier ställd på entreprenad; blott Torneå fögderi bibehöll hållskjutsen alltjämt.

Antalet hållhästar vid varje gästgiveri bestämdes av persontrafikens storlek. Under 1780-talets första år diskuterades hållskjutsen inom Tornedalen. Fullmäktige från de berörda socknarna uppgjorde därvid en plan över det antal hållhästar, som erfordrades vid varje gästgiveri. Söder om Pajala, vid Kardis och Pello gästgiverier, skulle bönderna hålla en häst under 100 dygn på året, vid Juoksengi och Marjosaari (ev två andra gästgiverier) en häst jämt och ständigt (d v s under vintern då hästskjuts var möjlig). Vid varje gästgiveri längs vägen Övertorneå-Haparanda behövdes tvenne hållhästar och vid Haparanda gästgiveri behövdes tre hästar men under november-januari ytterligare en häst.

Entreprenadssystemet bar inom sig fröet till gästgiveriernas undergång. Det började bli lukrativt att bedriva skjutsrörelser invid gästgiverier och skjutsstationer. Detta innebar att på orter med stark trafik startades åkerier, som smidigare kunde anpassa